

Տասնամեակներ շարունակ Հայոց Ցեղասպանութեան ոգեկոչումը եղել է յիշատակի օր, եղել է մեր նահատակներին սգալու, մեր անհաշիւ կորուստների ցաւը մորմոքալու օր: Սակայն, հայոց պետականութեան վերստեղծումը որակապէս փոխել է մեր իրավիճակը: Մենք մեր արժանի տեղն ենք նւաճել անկախ երկրների շարքում, նւաճել ենք մեր շահերը պետականօրէն պաշտպանելու եւ մեր իրաւունքներին տէր կանգնելու հնարաւորութիւն: Հայաստանի Հանրապետութիւնը այսօր, որպէս պետութիւնների ընտանիքի լիիրաւ անդամ եւ միջազգային իրաւունք կրող, իրաւասու է եւ պարտաւոր է իր եւ համայն հայութեան իրաւունքները պաշտպանելու միջազգային իրաւունքի հիման վրայ, պահանջելու, որ երկրները եւ առաջին հերթին թուրքիան անշեղօրէն իրագործեն Հայաստանի ու հայ ժողովրդի առջեւ ստանձնած պարտաւորութիւնները, կեանքի կոչեն միջազգային իրաւական փաստաթղթերով ամրագրւած հայ ժողովրդի իրաւունքները, այսինքն՝ անհրաժեշտ է հայ-թրքական յարաբերութիւնները տեղափոխել իրաւական դաշտ եւ այդ յարաբերութիւններում առկայ բոլոր խնդիրներին տալ իրաւական լուծումներ ու ձեւակերպումներ:

Յստակ կերպով պատկերացնելու համար՝ հարկ է միջազգային իրաւունքի տեսանկիւնից վերլուծել այն բոլոր փաստաթղթերը, որոնք վերաբերում են հայ-թրքական սահմանին, յստակեցնել դրանց ներկայ կարգավիճակը, նախանշել մեր անելիքները:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի աւարտին յաջորդող տարիներում կնքել են հինգ պայմանագրեր, որոնք այս կամ այն չափով վերաբերել են հայ-թրքական սահմանին: Նախ ի՞նչ բան է միջազգային պայմանագիրը: Ըստ ՄԱԿ-ի պաշտօնական ուղեցոյց ձեռնարկի՝ միջազգային պայմանագրերը համաձայնութիւններ են միջազգային իրաւունքի կառոյցների միջեւ, որոնց միջոցով նրանք ստեղծում, փոփոխութեան են ենթարկում կամ դադարեցնում են փոխադարձ իրաւունքներն ու պարտաւորութիւնները»¹, այսինքն՝ պայմանագրի օրինականութեան համար անհրաժեշտ է, որ պայմանագիրը կնքող կողմերից իւրաքանչիւրը լինի միջազգային իրաւունքի կառոյց, այսինքն՝ լինի միջազգայնօրէն ճանաչւած պետութեան օրինական կառավարութեան լիազօր ներկայացուցիչ: Այս տեսանկիւնից էլ, ժամանակագրական կարգով, անդրադառնանք հայ-թրքական սահմանին վերաբերող պայմանագրերից իւրաքանչիւրին եւ որոշենք դրանց կարգավիճակը՝ ըստ միջազգային իրաւունքի:

1. Ժամանակագրական առումով առաջին պայմանագիրը Սեւրի պայմանագիր է՝ կնքւած 1920 թ. օգոստոսի 10-ին:

Սեւրի պայմանագիրն օրինական է, քանի որ կնքող բոլոր կողմերը իրենց երկրների օրինական եւ ճանաչւած իշխանութիւններն էին: Պայմանագրի շուրջ, ըստ կարգի, ընթացել են երկարատեւ բանակցութիւններ եւ Օսմանեան կայսրութեան անունից պայմանագիրը ստորագրել է լիազօր պատւիրակութիւնը: Սեւրի պայմանագիրը չի արժանացել լիակատար վաւերացման (հետեւաբար՝ մնում է ոչ-կատարեալ /unperfected/), սակայն այն նաեւ երբեւէ չեղեալ չի յայտարարուել (հետեւաբար՝ մնում է օրինական, բայց ուժի մէջ չնտած /valid but not in force/):

Սխալ է այն տարածւած պատկերացումը, թէ Սեւրի պայմանագիրն է որոշել Հայաստանի եւ թուրքիայի միջեւ սահմանը: Այդպէս չէ: Սեւրի պայմանագրի 89-րդ յօդւածով կողմերը համաձայնել են Հայաստանի եւ թուրքիայի սահմանը իրաւարար վճռով որոշելու խնդրանքով դիմել ԱՄՆ նախագահին եւ այդ վճիռն ընդունել անմիջապէս: Նոյն պայմանագրի 90-րդ յօդւածով թուրքիան վերահաստատել է իր դիրքորոշումը՝ ամրագրելով. «Սկսած իրաւարար որոշման օրից՝ թուրքիան հրաժարուում է Հայաստանին փոխանցելիք տարածքի նկատմամբ իր բոլոր իրաւունքներից եւ տիտղոսից»:

ԱՄՆ նախագահ Վուդրօ Վիլսոնը Հայաստանի եւ թուրքիայի միջեւ սահմանի վերաբերեալ իրաւարար վճիռը ստորագրել եւ հաստատել է ԱՄՆ-ի պետական կնիքով 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին, այսինքն՝ 1920 թ. նոյեմբերի 22-ին իրաւարար վճիռը մտել է ուժի մէջ: Այդ օրւանից նախկինում Օսմանեան կայսրութեան մաս կազմող Վանի, Բիթլիսի, Էրզրումի եւ Տրապիզոնի նահանգների նկատմամբ (ընդհանուր առմամբ 103.599 քառ. կմ.) չեղեալ է յայտարարուել թրքական իրաւունքներն ու տիտղոսը եւ de jure (իրաւականօրէն) ճանաչել են Հայաստանի Հանրապետութեան իրաւունքներն ու տիտղոսը:

ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի իրաւարար վճռին, որպէս հայոց իրաւունքների ամենագորեղ կռւանի, աւելի հանգամանալից կանդրադառնանք քիչ յետոյ:

2. Ժամանակագրական առումով յաջորդ պայմանագիրը Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն է՝ կնքւած 1920 թ. դեկտեմբերի 3-ին:

Սա խորհրդահայ պատմագրութեան ամենասիրելի թեմաներից մէկն էր, քանի որ այն հնարաւորութիւն էր տալիս Ղաշնակցութեանը մեղադրել դաւաճանութեան մէջ, իսկ բոլշեւիկներին ներկայացնել որպէս ազգի փրկիչներ: Մեր խնդիրը չէ պատմական քննարկումներ կատարել: Մեր նպատակն է քննել Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրը՝ միջազգային իրաւունքի տեսանկիւնից:

Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն անօրինական է ու անվաւեր, նախ այն պատճառով, որ կնքող կողմերից եւ ոչ մէկը չի ունեցել դրա իրաւասութիւնը: Պայմանագիրը հայկական կողմից կնքողներն արդէն իշխանութիւն չէին, իսկ Թուրքիայի կողմից կնքողները դեռեւս իշխանութիւն չէին: Երկու կողմերն էլ գործել են *ultra vires*², այսինքն՝ ակնյայտօրէն գերազանցել են իրենց իրաւասութիւնները: Ալեքսանդրապոլի պայմանագիրն անօրինական է նաեւ այն պատճառով, որ ստորագրուել է միջազգային իրաւունքի սկզբունքները ոտնահարող ուժի կիրառման բացայայտ սպառնալիքով³:

3. Ժամանակագրական առումով յաջորդ պայմանագիրը Մոսկւայի պայմանագիրն է՝ կնքւած 1921 թ. մարտի 16-ին

Ինչպէս գրւած է Մոսկւայի պայմանագրի նախաբանում, այն կնքուել է Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիւ Սովետական Հանրապետութեան կառավարութեան եւ Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարութեան միջեւ: Քանի որ որեւէ պայմանագրի կարգավիճակ ածանցում է այն ստորագրողների իրաւական կարգավիճակից, ուստի՝ առաջին հերթին անհրաժեշտ է յստակեցնել նրանցից իւրաքանչիւրի կարգավիճակը՝ 1921 թ.-ի մարտի 16-ի դրութեամբ:

ա) Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիւ Սովետական Հանրապետութեան (ՌՍՖՍՀ) կարգավիճակը 1921 թ.-ին

Պայմանագիրը կնքելու պահին չկար Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիւ Սովետական Հանրապետութիւն (ՌՍՖՍՀ) ճանաչւած պետութիւն, հետեւաբար՝ միջազգային իրաւունքի կառոյց: Բնականաբար, նրա կառավարութիւնը չունէր որեւէ միջազգային պայմանագիր կնքելու իրաւասութիւն: ՌՍՖՍՀ-ի միջազգային օրինական ճանաչումը սկսուել է միայն 1924 թ.-ի փետրւարի 1-ից՝ Մեծ Բրիտանիայի ճանաչումով⁴: Մինչեւ 1924 թ.-ը տեղի ունեցած այսպէս կոչւած ճանաչումները չեն առաջացրել որեւէ իրաւական հետեւանք, քանի որ իրենց հերթին բխել են չճանաչւած երկրներից կամ վարչախմբերից: Որպէսզի ճանաչումն օրինապէս համարուի այդպիսին՝ այն պէտք է կատարուի իր հերթին օրինականօրէն ճանաչւած միջազգային իրաւունքի կառոյցի կողմից⁵: Առանց ճանաչման կառավարութիւններն իրաւական տեսանկիւնից գոյութիւն չունեն, հետեւաբար՝ որեւէ իրաւական գործունէութիւն (պայմանագրերի կնքում, քաղաքացիութեան շնորհում կամ զրկում, մասնակցութիւն դատական գործընթացին եւ այլն) չեն կարող ծաւալել⁶:

բ - Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կարգավիճակը 1921 թ.-ին

Ըստ էութեան, խորհրդային իշխանութեան եւ կառավարութեան վերաբերեալ վերը ասուածը ամբողջովին վերաբերում է այսպէս կոչւած Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովի կառավարութեանը, որի անունից թրքական կողմը ստորագրել է Մոսկւայի պայմանագիրը: Յիշարժան է, որ անգամ քեմալականները իրենք որեւէ յաւակնութիւն չունէին օրինական իշխանութիւնների առկայութեան դէպքում իրենց համարելու Թուրքիայի լիազօր ներկայացուցիչներ: Աներկբայօրէն, առնւազն մինչեւ 1922 թ.-ի նոյեմբերը, այսինքն՝ Սուլթան Մուհամմադ 6-րդի մեկնումը՝ Թուրքիայից, վերջնիս կառավարութեանն էր վերապահւած միջազգային յարաբերութիւնների մէջ մտնելու լիազօրութիւնները, միայն սուլթանը կարող էր լիազօրել որեւէ անձի՝ գործելու երկրի անունից⁷:

Ի լրումն սրա՝ Մոսկւայի պայմանագրի Հայաստանին վերաբերող մասը միջազգային իրաւունքի եւս մի խախտում է, քանի որ պայմանագրերը կարող են վերաբերել միայն պայմանագիրը ստորագրող կողմերին եւ որեւէ պարտաւորութիւն կամ իրաւունք չեն ստեղծում պայմանագրի մաս չկազմող երրորդ կողմի համար⁸:

(Շար. 1)

1. Manual of terminology of public international law (by Isaac Paenson), United nations, New York, 1983, p. 38.
2. Luzius Wildhaber, Treaty making power and Constitution, Basel and Stuttgart, 1971, p. 150.
3. Vienna convention on the law of treaties, 1969, United nations, New York, article 52.
4. Survey of international affairs 1924 (comp. by Arnold J. Toynbee), London, 1926, p. 491.
5. Moore J. B., Digest of international law, Washington, 1906, vol. I, p. 73.
6. Ti-Chiang Chen, The international law of recognition, London, 1951, p. 138.
7. O'Connell D. P., State succession in municipal law, v. I, Cambridge, 1967, p. 211.
8. Branimir M. Jankovic, Public international law, New York, 1984, p. 302.